

УДК 1.000.165.6/.8(081)

О. Я. Надибська*доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії та соціально-економічних дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх справ*

РОЛЬ ПОЛІТИКИ ТА ПРАВА В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПОЛІ СОЦІАЛЬНОГО ІСНУВАННЯ

Постановка проблеми. У новітню епоху інформація стає не просто певною сумою знань, а тому повинна розглядатися філософами, соціологами, політологами як один із чинників національного розвитку, без окреслення соціальних вимірів якого, без уточнення його пріоритетів і перспективних форм та методів взаємодії з іншими ключовими соціально-історичними факторами годі й сподіватися на системне розроблення адекватної картини розвитку кожного з базисних елементів національного та державного поступу.

Означені пріоритетні домінанти розвитку українського суспільства неможливо забезпечити без урахування трьох наріжних концептів громадського розвитку, якими в новонасталої тисячолітті є синтезовані в певний смисловий універсум політика, право та інформація. Саме єдність цих трьох чинників визначає сьогодні соціальне тло державного розвитку, а власне ця синтезована єдність є тим універсальним чинником, що формує атмосферу розвитку громади й громадянина.

Актуальність роботи обумовлена тим, що в новітній соціально-історичній реальності вже ні для кого не є таємницею, що і політика, і право, і інформація є адекватними одна одній формами влади (про більшу чи меншу сферу впливу кожної з трьох цих універсалій можна сперечатися, що й роблять учені-фахівці з різних галузей гуманітарного знання).

Отже, для найбільш адекватного визначення проблемного кола політико-правового регулювання сучасних інформаційних пріоритетів в Україні треба з науковою неупередженістю розглянути ключові константи філософського розуміння такого регулювання, яким є політика, право та інформація, а також способи філософського їх розуміння в соціальному контексті.

У статті ми спираємося на дослідження видатного британського державного діяча та політичного філософа М. Тетчер, французької дослідниці рухів європейської політичної та соціальної філософії Ж. Рюс, а виробленню механізмів політико-правового регулювання інформаційних пріоритетів сприятиме трактування норм права та права як такого, подане К. Лефор.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розмірковуючи над набутих Європою та світом політичним досвідом у минулому столітті, над співвідношенням різних світоглядних і буттєвих домінант у цьому досвіді та над тим, чим саме є політика як ключова категорія суспільного життя, видатний британський державний діяч і політичний філософ М. Тетчер наголошує на пріоритетності розуміння політики як специфічного, проте дуже дієвого способу виконання «обов'язку щодо ближніх, який Господь наклав на всіх людей» [7, с. 423]. Відтак політика як соціальний універсум для М. Тетчер – це передусім сфера, яка ке-

рується або повинна керуватися морально-етичними, духовними засадами й настановами, відповідальністю перед Богом за людей. До речі, саме так формували своє бачення влади й політичного служіння людям такі українські державні діячі й велети права, як Б. Хмельницький, І. Мазепа, П. Орлик та інші.

Політика, будучи сферою, де повинні діяти духовні засади й морально-етичні підвалини християнства (якщо йдеться про європейську політику), водночас повинна бути тісно пов'язаною з правовими підвалинами. Власне, М. Тетчер наголошує на нерозривності політико-правового начала, вибудовуючи своєрідну філософську триаду «духовність – політика – право». Саме в обов'язок політика, згідно з англійським мислителем, входить таке забезпечення правового розвитку законодавства, яке б прямо відповідало духу моральності, що, як наслідок, зумовить формування особливого, придатного до сучасних вимог державно-суспільного розвитку, інформаційного поля. Не суспільство або певні його члени винні, відповідно до думки М. Тетчер, у тому, що не краща їхня доля, а саме закони, які не можуть зробити людину щасливою або доброю, проте цілком можуть погіршити людські якості, а отже, сприяти поширенню та зміцненню негативних соціальних, у тому числі соціально-інформаційних, тенденцій. Закони, що базуються на неморальних категоріях і принципах, здатні суттєво погіршити соціокомунікативний стан суспільства, однією з базисних констант розвитку якого є інформація, інформаційні поля як феноменальні семіотичні сфери соціальної взаємодії, як особливі важливі сфери пропозиції та рецептування інформації, а отже, як сфери, у яких повсякчас продукуються нові ідеї та смисли. Саме від такого погіршення стану розвитку соціокомунікативних взаємин і повинні вберегти суспільство політики, які керуються не лише тактичними розрахунками, а й повсякчас пам'ятають про стратегічні пріоритети суспільного розвитку.

Коли ми ведемо мову про стратегію функціонування в сучасному світі та в світі майбутнього політичних норм і норм етики як імперативного закону, як норм, що знаходяться в самій основі права як такого, в основі універсального дискурсу права, що регулює як універсальне політичне, так і суто правове поле, у тому числі розвиток інформаційних полів, структурування їхнього соціального обшару реалізації, то треба звернути увагу й на такі розробки європейської політичної філософії, які окреслили сутність пріоритетних для Європейського Союзу загальних політико-правових норм ще наприкінці минулого століття. Ці розробки є тим актуальнішими, що дозволяють зрозуміти іманентну природу засадничих механізмів політико-правового

регулювання різних соціальних, у тому числі інформаційних пріоритетів розвитку постіндустріального суспільства. Відома французька дослідниця рухів європейської політичної та соціальної філософії Ж. Рюс у праці «Поступ сучасних ідей» наводить думку Л. Штрауса, який стверджував: «Людина повинна мати еталон природного права, незалежний від конкретного суспільства» [6, с. 560].

У контексті нашого дослідження треба звернути увагу на те, що Л. Штраус бачить природне право як соціальну функцію, незалежну від конкретного суспільства, тобто як функцію, яка за самим своїм статусом повинна неупереджено й об'єктивно визначати взаємини в соціальному середовищі. Право, згідно з теорією Л. Штрауса, є незалежним від минулих потреб тією ж мірою, якою, скажімо, політика, згідно з ідеями, що їх репрезентує М. Тетчер, залежна від норм моралі та моральності. Дихотомічна єдність такого розуміння права та політики неминуче призводить до вироблення гармонійних норм політико-правового регулювання інформаційних пріоритетів, адже ставить таке формування в залежність від одвічних моральних категорій і трансцендентних форм соціальної правосвідомості, характерних для будь-якого цивілізованого суспільства.

На нашу думку, виробленню механізмів політико-правового регулювання інформаційних пріоритетів сприятиме й трактування норм права та права як такого, яке подав К. Лефор. Для цього філософа право є передусім синонімом легітимності, саме на цій основі воно взаємодіє з політикою як соціальною універсалією та визначає інші, у тому числі соціально-інформаційні, поля розвитку, методи й способи їх регулювання [6, с. 574].

Фактично йдеться про дію легітимності політико-правових установлень та інституцій не як грубо виявленої матеріальної сили, а про силу соціального впливу у формі оприсутнення в інформаційному просторі через посередництво нагадування, силу, що асоціативно й аналогічно до певних соціально-історичних і соціокультурних обставин та констант цілком повноцінно виявляє себе на інформаційно-свідомісному рівні. «Символічна сила» в цьому разі – не лише форма застережного чи іншого впливу на соціальну (інформаційну в тому числі) реальність, а й форма систематизації такого впливу через посередництво різних факторів гуманітарного розвитку.

Немає сумніву в тому, що таке розуміння правового наповнення громадянського простору та інформаційного обшару як його органічної смислової й буттєвої частини можна вважати одним із важливих для сучасності й майбутнього пріоритетів функціонування інформаційного поля в Україні. К. Лефор зауважує в праці «Політична думка», подаючи власне трактування принципів права та політичного устрою сучасної демократії: «Фундаментальні права <...> наповнюють змістом громадський простір. <...> У праві на свободу слова є певний заклик до встановлення відносин, до комунікації, яка є фундаментальним явищем демократичного усупільнення» [6, с. 575].

У такому філософському осмисленні бачимо не лише актуальність для українського політико-правового проекту дефініцій «фундаментальне право» та

«громадський простір» в указаному нами вище сенсі, а й, що не менш важливо, прикметний акцент на принципі свободи слова, який не лише є базисним для будь-якої справжньої демократії, а й є визначальним саме в сенсі розбудови морального й легітимного правового суспільно-інформаційного простору. Фактично йдеться про свободу слова «як заклик до комунікації». Відтак ця категорія залишає межі вузькополітичного (лише правового наповнення), стаючи змістоутворюючим і формотворчим водночас способом організації смислових пріоритетів інформаційного простору як специфічного способу соціального комунікування, виходячи на іманентно новітній рівень соціального спілкування.

Саме тому одним із базисних інформаційних пріоритетів розвитку демократичного суспільства в політико-правовому відношенні є потреба гарантування всім верствам суспільства рівного доступу до джерельно-інформаційної бази. І якщо раніше такий доступ був пріоритетом меншин, то в інформатизованому ХХІ ст., очевидно, не можна обійтися без політико-правового гарантування. Французький мислитель Ж. Рюс зауважує: «Новим групам відкрито доступ до простору, раніше призначеного для обмеженого числа осіб» [6, с. 575].

Особливо важливим і визначальним зазначене коло проблем стає нині в добу тотального панування інформації як культурного, інтелектуального продукту, що визначає соціальні пріоритети й напрями розвитку й часто є фактором ризику для країн із демократією несталого статусу, з демократичним устроєм, що лише розвивається. Для людини ХХІ ст. в таких країнах інформація завдяки розвитку технічного прогресу часто стає другою (а в окремих випадках першою) атмосферою, способом соціально-психологічного побутування в реальності. У нашій країні, як і в багатьох інших країнах світу, сформувалися й формуються молоді «інтернет-покоління», суспільство дедалі більше структурує свою свідомість довкола проблематики, щільно пов'язаної й тісно залежної від різних видів інформації та інформатизованості. Відтак, окрім названих нами вище інформаційних пріоритетів джерела, способи донесення та особливо мета донесення інформаційного потоку в українську суспільну свідомість є, на нашу думку, смисловою сферою, придатною для першочергового розгляду.

Отже, без політико-правового забезпечення особистості й громаді права на, так би мовити, вільну інформаційну самореалізацію й інформаційну самоідентифікацію не може й бути мови про світове визнання України як країни зі стабільною демократією, зі стабільним політичним устроєм, а отже, не може бути в новітню епоху й визнання України країною з прогнозованою економікою, де людина та комплекс її духовних, культурних, економічних потреб є найвищою цінністю.

Пріоритетною також є потреба розроблення універсальної й багатоаспектної програми інформаційного захисту суспільства, яка б мала складну іманентно синтезовану мету: з одного боку, гарантування особистості й суспільству прав і свобод інформаційної самореалізації, а з іншого – захист їх розвитку від негативних руйнівних впливів, про які ми згадували вище, і тих явищ, які у світовій гуманітарній науці визначені як інформаційна війна.

Унаслідок очевидної актуальності цієї проблеми для України й світу зупинимось на аналізі самого поняття «інформаційна війна» у формулюванні, у якому воно існує у світовому інформаційному просторі. В інтернет-енциклопедії «Вікіпедія» подано таке визначення цього явища: «Інформаційна війна (англ. – information war) – дії, вжиті для досягнення інформаційної переваги шляхом завдання шкоди інформації, процесам, які засновані на інформації, та інформаційним системам противника за одночасного захисту власної інформації, процесів, заснованих на інформації, та інформаційних систем. Сьогодні інформація отримує матеріальну форму, і володіння нею стає дуже жаданим. До реалізації будь-які «матеріальні» рішення сьогодні випробовуються в інформаційній сфері, і результати стають вирішальними. Сучасні війни ведуться насамперед в інформаційній сфері, яка випереджає й безперервно супроводжує так званий «прямий контакт» протидіючих сторін» [3].

Так само важливим в умовах глобалізаційного інформаційного протистояння видається й пріоритет, який державні установи в різних країнах надають «захисту власної інформації, процесів, які засновані на інформації, та інформаційних систем». Власне, це питання забезпечення національної безпеки. Треба також зазначити, що такий захист є стратегічною метою функціонування державних інституцій, адже термін «власна інформація» в XXI ст. фактично означає власна ідентичність, власна неповторність, зрештою, власне місце й роль у світовій цивілізаційній симфонії. Водночас втрата такої «власної інформації» – не лише втрата ідентичності, а й втрата унікальності однієї з неповторних частин людської цивілізації. Тому в політико-правовому контексті вироблення й регулювання інформаційних пріоритетів розвитку пильну увагу треба приділяти захисту духовності, мови, культури, традицій звичаїв. Кожна із цих категорій – уже унікальний інформаційний текст, у якому зберігаються коди буття нації. У цьому контексті також ідеться саме про «власну інформацію» великого тексту, створеного поколіннями предків.

У світовому гуманітарному дискурсі вже досить тривалий час існує поняття «культурний фільтр», яке за своїм наповненням також здатне відігравати в синтезі з політико-правовими регуляторними механізмами особливу роль захисту національного інформаційного простору [5, с. 188].

Культурно-інформаційний фільтр виступає особливою ціннісно-смісловою категорією, сам сенс існування та функціонування якої й полягає, з одного боку, на тому, що спирається на мораль, традиції й звичаєвість, а з іншого – у можливості зробити ці константи трансцендентального українського буття чинниками захисту національного інформаційного обшару завдяки активізації культурних одиниць.

Корисною для осмислення в контексті політико-правових пріоритетів захисту національного інформаційного поля є й вищенаведена теза про те, що в сучасному світі «інформація добирає матеріальну форму, володіння нею стає дуже жаданим». Тезу про «матеріальність» форми інформації можна, крім очевидного й окресленого, трактувати також як таку, що вказує на потребу захищати інформаційні кордони держави. У часи, коли матеріальні, зримо оприсутнені кордони між різними

державами зникають, на передній план виступають ті кордони, які розрізняють світовий соціум за переконаннями, поділяють його за принципом ідейно-інформаційної причетності до певних векторів світоглядної еволюції тощо. Крім того, у сучасному інформаційному протистоянні саме володіння незримою матеріальною сутністю інформації забезпечує й володіння сутностями цілком зримими, цілком очевидними.

В умовах глобалізаційного інформаційного протистояння вітчизняні філософи не можуть, на нашу думку, випустити з поля зору й таку смислову характеристику інформаційних воєн: «Спецслужби країн ведуть свої війни безпосередньо в Інтернеті <...> Виходячи зі змісту та ролі інформації в сучасному світі, американський дослідник М. Маклюєн виводить цікаву тезу: «Істинно тотальна війна – це війна за допомогою інформації». Саме М. Маклюєн <...> ще 30 років тому проголосив, що в наш час економічні зв'язки й відносини все більше приймають форму обміну знаннями, а не обміну товарами. А засоби масової комунікації самі є новими «природними ресурсами», що збільшують багатства суспільства» [3]. У такому разі характеристика форм інформаційного протистояння окреслюється довкола особливо актуального для посттоталітарних держав і суспільств означення істинної тотальності справжніх воєн. Справді, на щастя, за останні більш ніж півстоліття людство не переживало глобальних воєн. Натомість реальністю були й, на жаль, є регіональні військові конфлікти.

Що ж до інформаційного простору, то Інтернет як безмежний обшар інформації справді останнім часом часто стає ареною інформаційного протистояння, у якому зміщуються пріоритети, трансформуються форми інтелектуальної взаємодії, а тому важливою проблемою для сьогодення є вироблення стратегії захисту інформаційного національного простору саме в Інтернеті. Таке політико-правове регулювання, на нашу думку, повинно включати в себе певні прийоми та засоби, що дозволятимуть спростовувати аргументи противників в інформаційному протистоянні. Відтак цілком закономірно зростатиме роль науково-освітнього фактору в інформаційному просторі, зростатиме потреба й уміння не забороняючи (крім випадків, передбачених чинним законодавством) чужої пропаганди, змінювати соціальну й психологічну атмосферу в суспільстві, інформуючи його про ключові константи українського феномена як складної трансцендентальної одиниці. У такому контексті відчутною стає єдність загальнокультурного, освітнього та інформаційного факторів суспільного розвитку. Така єдність має забезпечуватися з політико-правового погляду.

Згадана нами вище політико-правова стратегія вироблення інформаційних пріоритетів передбачає наявність декількох сутнісних характеристик. Перша з них – відповідність сучасним і майбутнім духовно-соціальним потребам інформаційного продукту, вироблення якого повинні забезпечувати на державному рівні. М. Маклюєн зовсім не випадково веде мову про інформаційні потоки як «природні ресурси». У такому визначенні вбачаємо не лише пряме означення інформації як ресурсу, що здатний перетворювати соціальний, науково-технічний обшар, а й бачимо вказівку на те, що саме інформаційні ресурси здатні захищати або

сприяти захисту духовної сфери певного народу. Інформаційний ресурс як запас духовно-інтелектуальної міцності в інформаційному просторі відіграє вирішальне значення, адже «...головне завдання інформаційних воєн полягає в маніпулюванні масами. Мета такої маніпуляції <...> полягає у внесенні в суспільну й індивідуальну свідомість ворожих, шкідливих ідей і поглядів. Дезорієнтації та дезінформації має послаблюють певні переконання, устої, <...> залякують супротивника своєю могутністю. Інформаційна війна знищує не населення, а державний механізм» [3].

Політико-правовий захист національних інформаційних пріоритетів повинен у такому випадку мати вигляд системи законодавчих регуляторних актів, які спрямовані на деформування дезінформації, на те, щоб не дозволити їй зайняти домінуюче місце в соціокультурному полі українського суспільства. Так само принциповим видається й гарантування особистості (громадянину держави) захисту від дезінформації й дезорієнтації, який, як і захист інших прав і свобод громадянина, повинен бути гарантований на державному рівні. Цілком очевидно з вищесказаного, що якщо інформація в ХХІ ст. є базисною константою для соціального, культурного й економічного розвитку, то дезінформація у свою чергу є потужним інструментом регресу, способом нівеляції всього прогресивного. Відтак політико-правовий захист (ми визначаємо на філософському, світоглядному рівні комплекс пріоритетів і нагальних проблем, а детальну його правову розробку мають здійснити фахівці з різних галузей юриспруденції) особистості й суспільства від неякісної, дезорієнтаційно заангажованої інформації є прямим завданням посттоталітарної держави.

Також у контексті інформаційних протистоянь та агресій набуває вагомого значення й політико-правова протидія маніпулюванню свідомістю людей. Ця проблема хоча і є на перший погляд приналежною суто до кола питань, пов'язаних із тематичним зрізом інформаційного протистояння, проте іманентно є проблемою державно-соціального поступу, є проблемою стратегічною. Маніпулювання свідомістю за допомогою інформаційних потоків є не просто формою заволодіння певними соціальними верствами або соціально-історичними ситуаціями на певний час, а є способом тривалого й системного формування суспільної й особистої ідентичності, яка має комплекс складових. Загалом проблематика, пов'язана з інформаційними технологіями маніпулювання особистістю та громадською думкою, є ще недостатньо осмисленою в дискурсі вітчизняних гуманітарних наук, проте очевидно є необхідність залучення до вироблення механізмів політико-правового регулювання новітніх розробок, насамперед із соціології та психології.

Маніпулювання свідомістю особистості повинно бути сутнісно забороненим на політико-законодавчому рівні передусім через те, що порушує базисний принцип унікальності людської особистості, неповторності її духовно-інтелектуального «Я». Відтак саме маніпулювання на інформаційному рівні заперечує принцип недоторканності особистості, адже за допомогою різних технологій впливу втручається в sancta sanctorum внутрішнього світу людини, робить її заручником не своїх переконань, не своєї волі, порушуючи цим самим ще один базисний принцип – принцип сво-

боди волі особистості. Отже, інформаційне поле є предметом для застосування правових знань і категорій моральності в політиці ще й у такому сенсі.

Висновки. Підсумовуючи аналіз окресленого в статті проблемного кола питань, пов'язаних з осмисленням політико-правового регулювання сучасних інформаційних пріоритетів в Україні, пропонуємо такі висновки. Українська світоглядна й буттєва реальність перебуває нині на важливому й зламному етапі свого тривання, який позначається, з одного боку, безпрецедентними за своїм сутнісним наповненням змінами в довколишньому світі, серед яких провідну роль відіграє глобалізаційний чинник, а з іншого боку, Україна як держава проходить складний етап посттоталітарного державотворчого становлення, у якому відродження набутих в історії морально-етичних цінностей має вирішальний характер.

У контексті вищезазначеного для вироблення адекватних «зовнішньому» й «внутрішньому» часу пріоритетів соціального розвитку нашої країни смислова триада «політика – право – інформаційний простір» отримує ключове значення. Політика, яка повинна, згідно з традиціями предків і вимогами світової цивілізації сьогодення, засновуватися на моралі й моральності, та право, яке має легітимізувати в законах і бутті ці категорії, повинні у свою чергу обов'язково впливати й регулювати інформаційний простір.

Інформаційна реальність, особливо зважаючи на її глобальну універсальність, стає чинником, від якого залежать ключові категорії буття особистості, країни, соціуму, державотворення.

Вказаний синтез за всієї складності його реалізації, на нашу думку, і є єдиною можливою світоглядною підвалиною сучасного політико-правового регулювання інформаційного розвитку країни.

Література

1. Грядущее информационное общество / [А.А. Лазаревич, А.В. Ханкевич, Д.И. Широканов и др.] ; НАН Беларуси, Ин-т философии. – Минск : Беларус. наука. – 2006. – 392 с.
2. Європейський вибір: концептуальні основи стратегії економічного і соціального розвитку України на 2002–2011 рр. : послання Президента України від 30.04.2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
3. Інформаційна війна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Інформаційна_війна.
4. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество, культура / М. Кастельс ; пер. с англ. под ред. О. Шкаратана. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
5. Культуралогія : [енциклопедичний даведник] / уклад. Э. Дубянецкі. – Менск : Беларуская енциклопедія, 2006. – 384 с.
6. Рюс Ж. Поступ сучасних ідей : панорама новітньої науки / Ж. Рюс. – К. : Основи, 1998. – 669 с.
7. Тетчер М. Я вірю / М. Тетчер // Консерватизм: консервативна традиція політичного мислення від Едмунда Берка до Маргарет Тетчер : [антологія] / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Простір ; Смолоскип, 2008. – С. 422–430.
8. Элиас Н. Общество индивидов / Н. Элиас. – М. : Праксис, 2001. – 336 с.

Анотація

Надибська О. Я. Роль політики та права в інтелектуально-інформаційному полі соціального існування. – Стаття.

У статті здійснено аналіз політико-правового регулювання сучасних інформаційних пріоритетів в Україні; розглянуто ключові константи філософського розуміння такого регулювання, як політика, право та інформація, а також способи філософського їх розуміння в соціальному контексті.

Ключові слова: інформаційний простір, суспільна свідомість, інформаційна самоідентифікація, інформаційна війна, культурний фільтр.

Аннотация

Надибська А. Я. Роль политики и права в интеллектуально-информационном поле социального существования. – Статья.

В статье осуществлен анализ политико-правового регулирования современных информационных при-

оритетов в Украине; рассмотрены ключевые константы философского понимания такого регулирования, как политика, право и информация, а также способы философского их понимания в социальном контексте.

Ключевые слова: информационное пространство, общественное сознание, информационная самоидентификация, информационная война, культурный фильтр.

Summary

Nadibska A. Ya. The role of policy and law in the information field of intellectual and social existence. – Article.

The article analyzes the political and legal regulation of modern information priorities in Ukraine; address key constant philosophical understanding of such regulation, as politics, law and information, as well as ways of their philosophical understanding of the social context.

Key words: information space, social awareness, self-identification information, information warfare, cultural filter.